

Jacob Neumanns metoder

Jacob Neumanns metoder gir innblikk i en brytningstid – da den moderne kulturhistorieforskningen holdt på å vokse frem fra antikvarenes metoder.

PETER SEBASTIAN HATLEBAKK

Wilhelm Christie (1778–1849) blir minnet og hedret som Universitetsmuseets og UiBs grunnlegger. Den store statuen av Christie var Norges første og sto opprinnelig på Torgallmenningen, en gave fra byen for å hedre stortingspresidenten for bidraget til landets selvstendighet. Nå ruver den over Muséplass, og Christie er blitt ansiktet på UiBs ærefulle forhistorie. Eidsvollsmannens portrett henger på UiB-rektorens forværelse, og familienavnet hans gir navn til kaféen på museet.

I museets første år hang imidlertid portrettet av Christie side om side med et portrett av Jacob Neumann (1772–1848) i museets vestibyle. Neumanns innsats er helt i skyggen av Christie, men ved siden av Christie var bergensbiskopen den viktigste bidragsyteren til etableringen av Bergens Museum i 1825 og det «antiqvarisk-historiske» tidsskriftet *Urda* i 1837. De to mennene var nære samarbeidspartnere. I et dikt om museets grunnleggere skrev leilighetsdikteren Conrad Schwach at Neumann og Christie var museets dioskurer, etter tvillingbrødrene Castor og Pollux, som i gresk mytologi ble hedret som guder og var villig til å ofre livet for hverandre.

Fig. 1 | Portrett av Jacob Neumann malt i 1848 av Franz Bøe, etter original fra 1837 av Johannes Gørbitz. Universitetsmuseet i Bergen, DigitaltMuseum.

Christie hadde en bred kunnskapsbakgrunn og interesser innenfor både natur- og kulturhistorie og var det hans biograf Runar Jordåen har kalt et typisk «opplysningsmenneske». Han hadde gode forutsetninger for filologiske studier etter latinskolen, og hadde utmerket seg ved sin kyndighet i gresk ved først- og anneneksamenene ved universitetet i København. Christie var imidlertid selvlært da han som godt voksen mann begynte med zoologiske og historisk-antikvariske studier, selv om han etter hvert ble svært kyndig. Jeg vil ikke bestride at Christies innsats for museet var «monumental», slik Anders Haaland skriver. Christie var en administrativ og tverrfaglig drivkraft som engasjerte bysamfunnet og landet, og det var viktig for den raske veksten og store prestisjen museet fikk på et tidspunkt da slike institusjoner var svært uvanlige.

921
Ex 4

Urda,

et norsk antiqvarisk-historisk

Tidskrift,

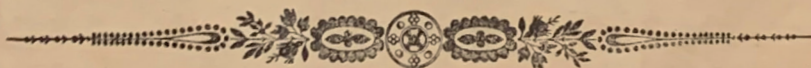
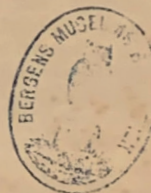
udgivet

af Directionen for det Bergenske Museum.

Første Bind.
(Med 14 lithographerede Plader.)

Bergen 1837.

Forlagt af det Bergenske Museum.

Trykt hos Chr. Dahl, B. S.

Fig. 2 | Tittelblad Urda bind 1, 1837.

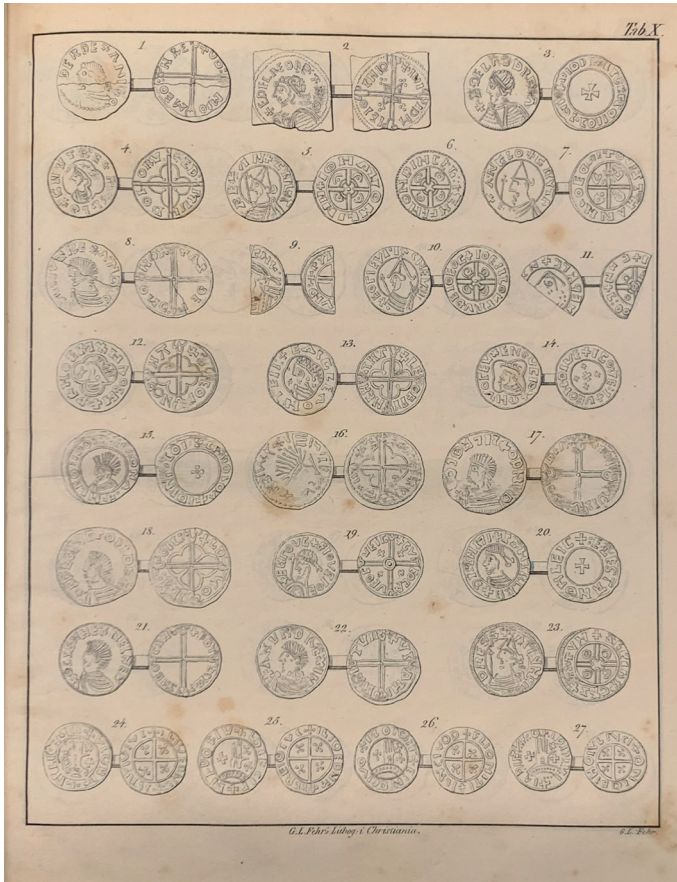
Jacob Neumann er interessant som den historisk-antikvariske eksperten ved museet, med en uvanlig grundig opplæring i historie og antikvariske metoder. Gjennom omfattende studier hadde han skrevet en lang vitenskapelig avhandling som brøt viktig ny grunn for skandinavisk kirkehistorie, og disputert for en doktorgrad på sin historiske kyndighet. Neumann hadde et stort faglitterært forfatterskap i en rekke ulike sjangre og tette familieband og vennskap med ledende forskere i Danmark. Neumann vurderte endog å satse på en universitetskarriere i København i en tid hvor forskning var i ferd med å bli en viktigere del av arbeidet for historikere og teologer ved universitetet. Den vitenskapelige treningen gjorde at Neumann var en av den nye tidens menn, og som jeg skal komme tilbake til, var det ikke utypisk for hans generasjon av dansk-norske biskoper.

Neumann er langt på vei glemt i Universitetets minnekultur. Det er uheldig, for Neumann var den erfarne vitenskapsmannen av museets to dioskurer. Neumanns bakgrunn og nettverk kaster lys over Bergens Museum «mellom antikvarianisme og forskning», for å låne Frederik Thues karakteristikk av de vitenskapelige praksisene ved museet i perioden. Denne korte artikkelen skal fortelle om Neumanns antikvariske metodebruk ved hjelp av en av Neumanns artikler fra *Urda*. For å vise mer av Neumanns dansk-norske kontekst, legger jeg ved noen trekk av Neumanns studietid, tidlige forfatterskap og faglige nettverk. Det er for å begynne å sette den tidlige kulturhistoriske forskningen i Bergen og metodene Neumann brukte i sine artikler i *Urda*, inn i en større vitenskapshistorisk sammenheng.

Antikvaren Neumann – med utgangspunkt i en artikkel fra *Urda*

I 1833 gikk det ut en invitasjon til nordmennene om å abonnere på *Urda, et norsk antiqvarisk-historisk Tidsskrift*, utgivet af Directionen for det Bergenske Musæum. *Urda* har vært hevdet å være det første vitenskapelige tidsskrift i Norge, selv om det gikk inn etter bare tre rekker utgitt mellom 1837 og 1847 og raskt ble erstattet av andre publikasjonskanaler for historie, filologi og arkeologi, som *Historisk Tidsskrift* (1869–) og *Fortidsminneforeningens årbok* (1846–). Ønsket om å kaste lys over fortiden med utgangspunkt i «*antiquarisk-historisk*» kunnskap var vanlig på kontinentet, og hadde også eldre forbilder i Norge, men det er riktig at *Urda* var et tidlig og fremragende eksempel på en publikasjon rettet mot et vitenskapelig dannet publikum.

Urda ble skrevet i en tid hvor det var et stort og voksende

register med vitenskapelige metoder, men ikke noe klart skille mellom historiefaget, arkeologien, kunsthistoriefaget eller de andre fortolkningsfagene som søker kunnskap om fortiden. I løpet av 1800-tallet ble metodene mer spesialisert, og metodetreningen ble kjernen i skillet mellom ulike fagdisipliner. Den voksende bevisstheten om spesialiseringens betydning for vitenskapelig kunnskap er synlig hos Neumann og resten av *Urda*-kretsen særlig ved at det er en fagspesifikk publikasjon som er rettet til fagfeller. Redaksjonen prøver ikke å favne naturvitenskapelige problemstillinger overhodet – selv om naturvitenskap var del av museets virkefelt og utgjorde den største delen av museets samlinger.

Antikvarene har med rette fått stadig mer oppmerksomhet som forløperne for moderne kultur- og naturhistorie. De var opptatt av fortolkningen av materielle ting – som bøker og dokumenter, som i dansk-norsk sammenheng ofte ble kalt «materialier», men også ruiner, skulpturer og bygninger – som ofte ble kalt «monumenter», og for så vidt også av naturobjekter. Fortolkningen av disse gjenstandene munnet

Fig. 3 | Planche X: Mynter fra Middelalderen, fundne ved Egersund. *Urda* I (1837). Myntene ble del av universitetets numismatiske samling, og er ordnet systematisk etter opphavssted. Myntenes vekt, alder og den tilknyttede hersker blir omtalt nærmere av C. M. Holmboe.

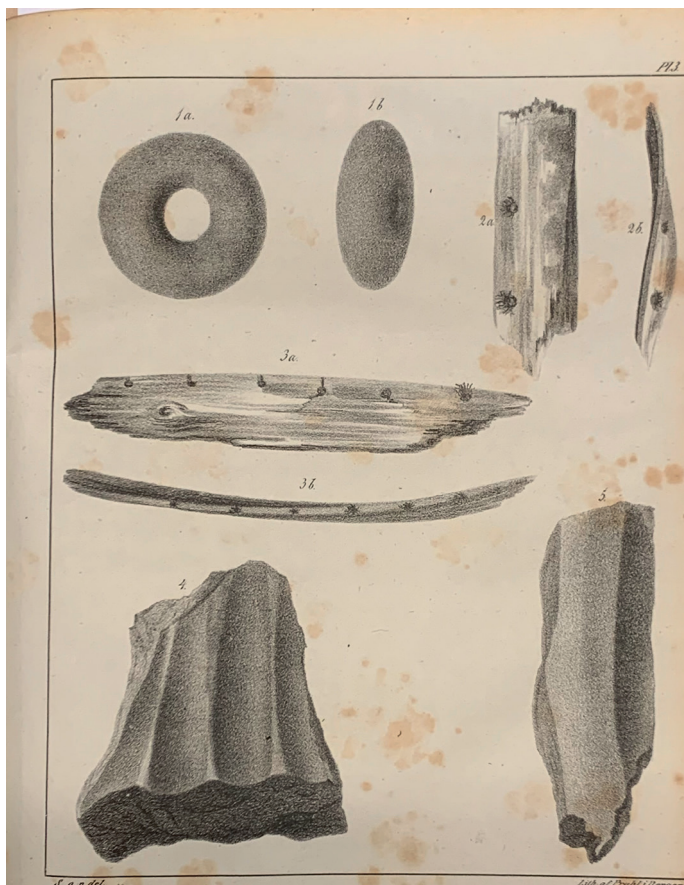

Fig. 4 | Planche III: Fra kong Valders Gravhøi. «Jeg kan kun spørge; jeg veed intet at svare.» Neumann tok vare på alt han fant, og gjorde nøyaktige oppmålinger av hvor gjenstandene ble funnet både i forhold til bakkenivå og et orienteringspunkt på toppen av gravhaugen.

ofte ut i dype og detaljerte objekts- eller gjenstandskarakteristikk som satte gjenstanden inn i sine sammenhenger, inn i en epoke eller tid. For å gi en smakebit på en antikvars arbeid skal vi gjøre et dykk i en av Neumanns korteste artikler fra *Urda*.

Den antikvariske reiseberetningen om «Kirken på Kind»

Antikvarene skrev i mange genrer, og Neumann skrev ofte *antikvariske reiseberetninger*. Slike reisebeskrivelser kan være lange eller bare på noen få hundre ord, som *Kirken paa Kind*. Du kan lese den selv, for eksempel i det digitale kildearkivet www.marcus.uib.no.

Neumann forteller om Kinns beliggenhet på øygruppen, øyens topografi og kirkens plassering på øyen. Kirkens proporsjoner og bygningsmaterialer blir beskrevet i korte, men presise trekk: Kirken er «40 Alen lang, og 18 Alen bred, men 12 til 6 Alen høi, uden Spiir». Også andre målestokker er viktige for Neumann, da især tidfesting, men her kommer kildematerialet til kort for å gi presis informasjon. Han prøver

etter beste evne å etablere en presis kronologi ved hjelp av «nogle ubetydelige, halv norske, halv latinske Inskriptioner [...] som høre til et yngre Old» og utsmykningen i kirken – men disse er fra det syttende århundre og gir ingenting til kronologien. Neumann redegjør for sagnhistorien om Olav den hellige som bygger kirken, «paa samme Tid, som det første Capel anlagdes paa Selløe oppe ved St. Synneves Hiller». Imidlertid er Neumann nøye med å si at dette er et sagn, og lar spørsmålet om tidfestingen av kirken bli med det. Ut over å slå fast det karakteristiske ved topografien, arkitekturen og alderen er Neumann særlig opptatt av de «3 vel conserverede Qvindefigurer, alle med Kroner paa Hovedet» i kirken. Disse tre middelalderfigurene beskriver Neumann nøkternt og presist:

Den ene holder i venstre Haand en opslagen Bog, og afviser med den høire Haand, ligesom haanende, en Ridder eller en Konge, der ligger, som i overvunden Stilling, paa sine Knæe under hendes høire Fod, og vender Hovedet, der bruser af Haar og tykt Skjæg, ydmygt bedende op til hende. Den anden Figur holder en Kalk, og den tredie en Krukke, i Haanden.

Gjenstandene knytter Neumann til legenden om Sta. Sunniva og hennes to søstre. Neumann runder av artikkelen med en fortolkning som forklarer hvorfor kirken ble bygget på et utilgjengelig sted, med nettopp middelalderlegenden, som «rimeligviis havde saa mange indbringende Valfarter til Følge, at en Kirke deraf kunde reise sig». Dermed gjør

Fig. 5 | J. C. Dahl, Bergens domkirke (1827). Merk baksiden av den gamle bispegården på høyre side, hvor Neumann bodde de første årene som biskop i Bergen. Bergens Domkirke [Maleri] - KODE kunstmuseer og komponisthjem / DigitaltMuseum

Neumann det klart at han ikke stoler på de upålitelige tekstlige kildene. At middelaldermennesket trodde på sagnet, ser han imidlertid som en rimelig forklaring på hvorfor kirken ble bygget. Den historiske epokens særegne «Ånd», som den fromme legenden er uttrykk for, forklarer hvorfor kirken på Kinn ble bygget.

Neumanns metoder

Denne lille antikvariske reisen inneholder flere elementer som er gode eksempler på kulturhistoriske arbeidsmåter i Neumanns generasjon. Neumann er engasjert i «oppmålingen av verden». Han er systematisk og presis i sin beskrivelse av topografi, arkitektur og skulpturer, selv i denne nøkterne lille artikkelen. Objektene måles og beskrives nøye, på en så objektiv måte som mulig. Spørsmålene om alderen på gjenstandene er viktig både for at de skal kunne belyse hverandre, og for å tolke gjenstandene inn i riktig historisk sammenheng.

Når Neumann hviler på tekstlige kilder for å tolke hva han ser – så som sagnet som knytter Sunniva til Kinn i tillegg til Selja – er han klar over at han er på tynnere is. Han henviser nøye til den tekstlige kilden, her Pontoppidans kirkehistorie, «hvor Torfæus's Oversættelse af *Codex Flateyensis* anføres». I Neumanns tidfesting av kirken refererer han til sagnet, men det er gjenstandene som markerer skillet mellom hva Neumann vet og ikke vet, så sagnet får ingen betydning. Neumann formulerer seg varsomt og signaliserer med ord som «rimeligviis» at han gjør antagelser når han bygger på sagnstoffet for å identifisere figurene. I dag er kunsthistorieekspertene sikre på at disse figurene er helgenene Barbara, Katarina og Maria Magdalena, fordi moderne kunsthistorikere har større tilgjengelig kunnskap om symbolbruken i middelalderkunsten.

Når Neumann forklarer at etableringen av kirken «rimeligviis» var en følge av helgenkulten rundt Sunniva, trekker han slutninger som står seg bedre. Sagnet om Sunnivas søster Borni, som ifølge legenden slo seg ned på Kinn, blir fremdeles omtalt som en mulig forklaring på kirkens plassering i havgapet på Kinn.

Det er påfallende at Neumann ikke er opptatt av om sagnet er sant eller ikke. Noen av opplysningstidens antikvarer, f.eks. dansken Rasmus Nyerup (1759–1829), var avvisende og ofte nærmest spottende om sagn som inneholdt mirakelfortellinger. Andre, som Erich Pontoppidan (1698–1764), beklaget

seg over at den hellige prinsessens skjebne ikke var bedre overlevert, men blitt utblandet «mit papistischen Fabeln». Neumann leser fabelen på en måte som ligner mer på moderne historieforskning. Han legger til grunn at sagnet er subjektivt sant for den som skriver, altså at det er en kilde som avspeiler *hva middelaldermennesket trodde*. Men veldig interessert er han ikke i detaljene i sagnet, for Neumann siterer kildene feil. Det er Olav Tryggvason som bygger kirken, ikke Olav den Hellige, som både Pontoppidan og Flatøybok poengterer.

Beskrivelsen av landskapet, av bygningene, av skulpturene, av alderen og av de tekstlige og muntlig kildene munner ut i en helhetstolkning, en karakteristikk som forklarer hvorfor kirken ligger der den ligger. Denne bevegelsen mellom en detaljert beskrivelse av de spesifikke delene av landskapet, bygningene og interiøret og en samlet karakteristikk av helheten er Neumanns metode.

Antikvarene og historikerne

Den italienske historikeren Arnaldo Momigliano har påpekt at antikvarianisme på én måte er en motpol til historisk skriving – og ble oppfattet slik i opplysningstiden. I eldre tid var historikerne og filosofene som regel mer opptatt av å bruke historien for å gi moralske eksempler eller diskutere de politiske forholdene i samtiden enn å forklare sosiale og materielle forhold i fortiden. Dessuten var opplysningshistorikere som Voltaire og Holberg mer opptatt av historiens større tendenser og utvikling, og mindre interessert i detaljkunnskap om begivenhetene i fortiden. Derfor var det særlig de skriftlige kildene som sto høyt i kurs blant historikerne. Selv om de kunne være upålitelige i detaljer, kunne de gi byggesteinene historieskriveren trengte for samtidskommentarene sine.

Antikvarene brukte gjenstander eller andre materielle kilder for å gi innsikt i et spesifikt punkt i fortiden, som et stillbilde, og var opptatt av å samle dybdekunnskap og utdypende detaljer. Antikvarenes akkumulasjon av kunnskap og kilder ble avgjørende for å fornye historiefaget på mer empirisk grunnlag på 1800-tallet. Antikvarenes gullalder var fra 1660-tallet og frem til midten av 1800-tallet. Det var en periode hvor de materielle kildene, som objekter og monumenter, ble stadig viktigere for å utdype de skriftlige kildene og forklare sammenhengene i den eldre historien. Derfor var det gjerne antikvarene som hadde inngående kunnskap om fortiden, og gjennom opplysningstiden utviklet de metoder for å forstå tekster og gjenstander fra fortiden bedre. Som opplysnings-

Fig. 6 | J. C. Dahl, Bergens Våg (1834). «i Musæet selv, et Pakbodliv», spottet Johan Sebastian Welhaven. Men Bergens Museum og Urda hadde lærde abonnenter i Danmark og Sverige, og en internasjonal horisont. Bergens Våg [Maleri] - KODE kunstmuseer og komponisthjem / DigitaltMuseum

menn flest tok også antikvarene i bruk håndbøker, kataloger og oppslagsverk, slik at akkumulasjonen av kunnskap kunne fortsette, og metodene kunne formidles og læres.

I siste halvdel av 1700-tallet begynte historikere som Edward Gibbon å bruke antikvarenes metoder for å få bedre empirisk grunnlag for den filosofiske historieskrivingen. Denne sammensmeltingen av filosofisk historieskriving og metodisk kildegranskning påvirker Neumanns antagelser om epoker og historisk «ånd», selv om alle artiklene til Neumann i *Urda* er antikvariske.

«Materialier» og «Monumenter»

Urda-kretsen kunne trekke vekslers på en århundrelang innsats for å systematisere og samle kunnskap. Antikvarene laget kataloger som kunne hjelpe dem med å tolke gjenstandene de fant. Den franske benediktinermunken Jean de Montfaucon (1655–1741) laget en stor katalog over «*monuments*», skulpturene, kunstverkene og arkitekturen som kunne brukes som kilder til kunnskap om middelalderen i Frankrike. En annen innflytelsesrik antikvar fra midten av 1700-tallet var Johann Joachim Winckelmann (1717–1768), som beskrev utviklingen av gresk kunst ved hjelp av systematiske fremstillinger av

skulptur og gravmæler fra gresk og romersk oldtid. Winckelmann ble viktig også utenfor antikvarenes rekker. Beskrivelsene og ikke minst de vakre illustrasjonene av skulpturer i Winckelmanns *Monumenti Antichi Inediti* (1767) bidrog med inspirasjon til en kraftig klassisisme blant kunstnere, mote-skapere og forfattere i tiden rundt år 1800.

Gjenstandene antikvarene jobbet med, inkluderte gamle bøker. Siden slutten av 1600-tallet hadde lærde antikvarer utviklet metodene paleografi og kodikologi, altså studiet av håndskrifter og middelalderbøker. Det var viktig for å undersøke når og hvor gamle dokumenter var blitt skrevet, og om de var autentiske eller falske. Det var en øvelse av stor praktisk betydning – både for å løse rettslige tvister om kontrakter og rettigheter, og for å besvare religiøse spørsmål. Benediktinermunken Jean Mabillon gav ut en lærebok som inkluderte en stor katalog av ulike latinske håndskriftstyper i 1681, *De re diplomatica*, som kom i tre opplag i forfatterens levetid. Benediktinermunkene laget snart en tilsvarende katalog med eksempler på ulike stiler av greske håndskrifter. Dermed hadde lærde i hele Europa fått redskaper for å identifisere omtrent når og hvor en middelaldertekst var blitt skrevet.

Katalogene ble raskt erstattet av nye og stadig bedre håndbøker og eksempelkatologer. Den dansk-norske kongelige historiografen Peter Frederik Suhm skrev i 1765 at en katalog var nødvendig for å jobbe med det *norrøne* håndskriftsmaterialet. Han manet dansk-norske antikvarer til å samle alle de ulike tekstlige kildene til nordisk historie og lage en pålitelig håndbok for norrøn paleografi.

Som med «monumenter» bygget dansk-norske antikvarer opp et stort volum av «materialier» som samlet brev, segl, mynter og andre kilder som kunne brukes for å lage kronologier og få sikrere kunnskap om fortiden. Hver av de spesialiserte hjelpevitenskapene som ble utviklet av antikvarene, er fremdeles del av historiefaget, som sigillografi (studiet av lakksegl), numismatikk (studiet av mynter), paleografi (studiet av gamle håndskrifter), kodikologi og diplomatikk (studiet av gamle bøker og brev).

I 1786 traff Johann Wolfgang von Goethe den unge, ambisiøse danske antikvaren Frederik Münter (1761–1830) i Roma. Münter fortalte den kjente forfatteren at han var i besittelse av «et manuskript som baserer myntvitenskapen på klare kjennetegn, akkurat som i Linnés system». Carl von Linné laget systemet botanikerne fremdeles bruker for å klassifisere planter, og dette illustrerer at antikvarenes tilnærming med

systematisering av kunnskap var typisk i både «naturhistorie» og «kulturhistorie» – slik Anne Eriksen og andre har påpekt.

Spesialisering og institusjoner

Flere av Neumanns artikler viser at forfatteren trakk veksler på et mangfold av ulike metoder. Artikkelen om Kong Valders grav er en arkeologisk undersøkelse biskopen gjorde i 1824. Den rommer for sin tid svært nøyaktige beskrivelser av funn i ulike lag av haugen og planser som viser gjenstandene som ble funnet. Presisjonen i nedtegnelsene fra selve gravingen gjør at Neumann kan utvikle «Hypotheser» om flere ulike graver i haugen, kanskje av ulik alder. Likevel er Neumann svært usikker i drøftelsene sine, og tar mange forbehold. Alt faller innenfor det han kaller «Gisningernes og Formodningens Tusmørke», som kjennetegner funn fra den «fabelagtige eller uvisse Periode».

Ønsket om å sikre funngjenstander gjorde at *Urda*-redaksjonen rykket inn en kort artikkel med en «Anviisning til

Fig. 7 | Martin Rudolf Heland. Nytorv og Gammeltorv ca. 1804-7. Kjøbenhavn var Nordens største by og helstatens intellektuelle sentrum. Merk barokkspiret på Vor Frue Kirke, rett ved siden av professorgårdene hvor Neumann gikk på seminarer. Kirken ble ødelagt ved britenes bombardement i 1807.

paa den letteste og nøiagtigste Maade at undersøge gamle Gravhøie». Den forteller at etableringen av faste oppmålingspunkter var verdifullt, og ba om en sensitivitet i redskapsbruk og respekt for ulike typer funn som var av interesse – ikke bare de ekstra verdifulle metallfunnene. Wilhelm Christies artikkel om alterfrontalen fra Nedstryn kirke er en innsiktsfull kunsthistorisk karakteristik, og røper at Christie hadde dyp respekt for Neumanns fagkyn-dighet – og bare med varsomhet var uenig med ham.

På antikvariske reiser ville gjerne den reisende samle inn gjenstander av interesse for museet. Henrik von Achen har skrevet om hvordan innsamlingen foregikk til Bergens Museum. Selv om Neumann var biskop og Christie hadde vært amtmann, hadde de ikke myndighet til å kreve å få kjøpe viktige gjenstander. Den praktfulle alterfrontalen fra Nedstryn kirke, som Christie skrev om i *Urda*, ble for eksempel hentet til Bergen først etter en omfattende drag-kamp med de lokale kirkeieierne.

Neumanns antikvariske reiseberetninger og karakteris-tikker viser en klar utvikling fra å være allmenn lesning for alle embedsmenn, til å bli mer spesialiserte bidrag til forskning. I 1820-årene skrev Neumann reisebeskrivelser i form av artikler i *Budstikken*. Også dette var faglitteratur for historikere, men leserkretsen var adskillig bredere. *Urda* føyer seg inn i en utvikling som begynte i annen halvdel av 1700-tallet i Danmark-Norge. Forskningsbidrag ble mer spesialiserte og ble løftet ut av magasinpressen og inn i egne fagtidsskrifter for fagfolk. Etableringen av muséer som samlet og stilte ut gjenstander i systemer som viste frem historiens utvikling, var del av den samme systematiseringen av kunnskap som i oppslagsverk og i forskningslitteraturen.

Neumann arbeidet altså helt i tråd med fagets beste praksiser i hans generasjon. Men hvor fikk Neumann sin metodiske kunnskap og sine forbilder fra? Svaret ligger i Neumanns nettverk og utdanning.

Fra embetsstudium til seminaret

I årene frem til Neumann reiste fra Drammen for å begynne å studere i 1794, vokste det frem nye arbeids-måter ved universitetet i København. Mindre grupper med studenter fikk adgang til seminarlignende undervis-ningssituasjoner hvor studentene fordypet seg sammen og regelmessig jobbet sammen med professoren i mindre grupper med å belyse et spesifikt problem. I antikvarianis-

mens ånd var dette gjerne å fortolke en tekstlig kilde eller en materiell gjenstand foran eller sammen med studievennene – under professoral veiledning.

Seminaret var ikke en vanlig undervisningsform. Forfatteren B. S. Ingemann skrev nedsettende om «Kjøbenhavns Embedsmandsfabrik», og det var en treffende beskrivelse av situasjonen ved embetsstudiene. Med i snitt mer enn hundre studenter på hver professor var det de store muntlige plenumsforelesninger på latin som var hovedundervisningsmåten. Kjernen av det dansk-norske universitetslivet var embetsprofesjonsfagene og plenumsforelesningen supplert av privat manuduksjon med timelærere uten akademisk stilling.

Men slik var det ikke for alle. Etter *examen artium* fikk en liten elite blant de viderekomne alumnene del i en mer systematisk opplæring i filologi og historie som førte dem frem til videre eksamener som «store philologicum», magister- eller doktorgraden. Kandidatene var liten flokk – i snitt ble det uteksaminert 11 kandidater til førstnevnte kvalifikasjon i årene mellom 1777 og 1788 og bare 16 kandidater mellom 1788 og 1798. I kollegiet hadde magisterkandidatene egne arbeidsbord hvor de hørte hverandre foredra over tekstene de fordypet seg i.

En rekke av professorene hadde dessuten såkalte «privatkollegier», hvor grupper med studenter kunne betale for eller ble invitert til seminarer om spesialiserte temaer, gjerne hjemme hos professorene. De unge teologiprofessorene i Neumanns studietid, Frederik Münter og Daniel Moldenhawer, hadde selv fulgt seminarer hos Winkelmanns elev og åndelige arvtager Christian Gottlob Heyne (1729–1812) i Göttingen. De bygget videre på en eldre tradisjon med privatkollegier i København som Neumann også fikk glede av, og underviste ved hjelp av gjenstander fra professorens egne antikvariske samling.

Neumann og hans nære studievenner Børge Thorlacius og Laurits Engelstoft fulgte særlig den elleve år eldre Frederik Münter (1761–1830) sine seminarer i kirkehistorie. De må ha kommet i prat, for professoren interesserte seg i alle tre, og særlig i den begavede unge nordmannen. Bekjentskapet med Münter endret Neumanns liv på en rekke måter.

Vitenskap og religion

Idealet om vitenskapelig dannelses gjennomsyret den formen for protestantisk teologi som Münter underviste. Han var

Fig. 8 | Nicolai Abildgaard, Karikatur, muligvis af professor Münter [...] med hænderne i en muffe. Bekjentskapet med den lærde mannen forandret Neumanns liv. Münter var Nordens fremste kirkehistoriker, men var også notorisk distré. Statens Museum for Kunst.

opptatt av å tolke Bibelen og kristen religionspraksis historisk og komparativt til de andre østlige religionene i oldtiden.

Dette synet på teologi som nær beslektet historie preget flere av Münters elever. Laurits Engelstoft (1779–1851) gav mange år senere tydelige råd til sin fostersønn. Han formante om at historiekyndighet var veien til opplyst, tolerant kristendom: «Vil du nu i dit theologiske Studium gaae den philosophisk-historiske Vej, som jeg har betegnet dig, saa vil du sikkert blive en sand videnskabelig og oplyst Theolog, der veed at skille Kiærnen fra Skallen, de evige Sandheder fra Indklædningernes Mangfoldighed.» Det uttrykker i kort form både Münter og Neumanns syn.

For denne generasjonen av teologer var kristendommens opplysning tett knyttet til historisk forskning. Münter selv var ikke prest – før han i 1808 ble ordinert og umiddelbart utnevnt til biskop av Sjælland. I hans tid ble en rekke andre fremragende forskere biskoper i Danmark, som klassiskfilologen Stephan Tetens og Rasmus Møller, og norrønfilologen P. E. Müller. Det ble sterkt kritisert av Grundtvig og andre som ønsket mer bekjennende kirkeledere. Neumann kan forstås som en av en generasjon av vitenskapelig skolerte biskoper i Danmark og Norge i første halvdel av 1800-tallet.

Münter oppfordret Neumann til å skrive en lengre avhandling om erkesetet i Lund i middelalderen. Avhandlingen ble et nybrottsarbeid som bygget på nøye kildestudier og trakk veksler på det omfattende kildearbeidet i Danmark på 1700-tallet. Neumann sporet erkebispedømmet fra vekst på 1100-tallet til forfallet på 1300-tallet. Det førte både til en filosofisk doktordisputas – som var graden for historiske emner – og en overveldende positiv faglig mottagelse både i Tyskland og Danmark-Norge.

Neumanns nettverk

Bekjentskapet med professor Münter var imidlertid ikke avgrenset til det faglige. Da Neumann tok en pause i studiene i 1797, fikk han på dennes anbefaling jobb som huslærer hos Münters søster og svoger, Frederikke og Constantin Brun. Som direktør for det Danske ostindiske kompani var Constantin Brun en av helstatens rikeste menn. Frederikke var en romantisk dikter og salongvertinne med et europeisk renommé. Hun hadde vært på lange reiser sydover i Europa i 1790-årene, og hadde et enda større internasjonalt nettverk enn broren.

Som huslærer var Jacob Neumanns oppgave å lære husets

barn dansk. Det var imidlertid også to andre elever: Den ene var den sveitsiske historikeren Charles-Victor de Bonstetten. Bonstetten var flyktning fra Napoleon og del av kretsen rundt Germaine de Stäel, og dessuten Frederikkes elsker. Den andre var Constantin Bruns niese, Justine Marie Brun. Hun ble Jacob Neumanns kone, og slik ble Neumann del av den Münter-Brunske familiekrets.

Etter å ha kommet inn i det kreative miljøet rundt Frederikke Brun utgav Neumann tidsskriftet *Danske Reiseiagttagelser*. Kretsen rundt Frederikke Brun må ha oppmuntret Neumann, for Laurits Engelstoft, Frederikke Brun, Bonstetten og Neumann selv skrev bidrag. Nettverket har nok hatt en faglig betydning. Neumann-biografen Schwach skriver at Frederik Münter skal ha oppfordret ham til å søke en vitenskapelig karriere. Vennene Laurits Engelstoft og Børge Thorlacius ble begge professorer i København, og Engelstoft ble, ved siden av den avdøde Münters assistent C. T. Thomsen, den eneste danske abonnent ved første utgivelse av *Urda*. Men Neumann ønsket en sikrere karrierevei og bedre inntekt, og søkte heller et rikt prestegjeld i Norge.

Biskopen og museet

Hva kan kunnskap om den antikvariske tradisjonen og Jacob Neumanns nettverk, utdannelse og tidlige publikasjonsvirksomhet tilføre perspektivet på Neumanns bidrag i Bergen? Neumann tilhørte den vitenskapelig skolerte eliten i sin studietid, og prøvde å leve opp til idealer om systematisk nedtegning av kunnskap om fortiden. Gjennom den Münter-Brunske familiesirkelen har Neumann hatt en kontakflate mot en av de viktigste intellektuelle kraftsentrene i helstaten. Engelstoft og Münter var fremdeles ledende fagpersoner i dansk historieforskning og museumsarbeid i tidsrommet da Bergens Museum ble grunnlagt. Begge hadde store internasjonale faglige nettverk. Denne dansk-norske faglige konteksten til etableringen i Bergen bør bli gjenstand for forskning – ikke minst er omfanget av kontakt av stor interesse.

Det var kanskje inspirasjon fra Frederik Münter som gjorde at Neumann avkrevde rapporter om stedsnavn av «førkristelig opprindelse» fra sogneprestene i bispedømmet. Münter fikk sogneprestene i sitt stift til å rapportere om fornminner, og han oppfordret dem til å skrive vitenskapelige avhandlinger som ble utgitt som del av kirkemøtenes forhandlinger. Det har et slags sidestykke i *Urda*, hvor kapellanen Brömmel i Korskirken og katedralskolelærer Sagen var underordnet

Neumanns bispeembete. I likhet med Neumann drev Münter arkeologiske utgravninger mens han var biskop.

Münter var hovedinitiativtageren bak etableringen av den dansk-norske *Oldsagscommissionen* i 1807, som la grunnen for etableringen av det danske nasjonalmuseet. Den lærde skjællandsbiskopen innredet også et antikvarisk museum i bispegården i København, *Museum Münterianum*, som man nå kan besøke et minnested for. Det første store museum-sprosjektet i Norden har altså utspring i samme miljø som Neumann omgikk i studietiden. Neumanns gamle foreleser og inngiftede slektning i København var en svært lik type biskop som Neumann, og kanskje har biskopen av Sjælland vært en rollemodell.

Det er nærliggende å anta at Neumann som biskop av Bergen fra 1824 til 1848 anså den vitenskapelige virksomheten som en sentral del av sitt kirkelige embete. Det hadde flere utslag enn bare engasjementet for *Urda* og museet. Biskopen arbeidet sammen med *Urda*-skribenten Lyder Sagen og Hans Holmboe for å skaffe stipender til gløgge unge forskertalenter, eksempelvis fikk den unge filologen Ivar Aasen sitt første stipend ved Neumanns støtte. Som biskop var Neumann del av katedralskolens «eforat». Han var primus motor for å bygge en ny og bedre katedralskole i Bergen, som sto ferdig i 1840. Dette var ikke nye takter fra bergensbiskopen – men Neumann løftet biskopens arbeid for skolegang og vitenskap til et historisk høydepunkt.

Etableringen av Bergens Museum og begynnelsen av den vitenskapelige virksomheten bør ikke fortrinnsvis forstås som et produkt av Christies nettverk i det bergenske handels- og selskapslivet. Det kan betraktes som et metodisk informert vitenskapelig opplysningsarbeid som den driftige Jacob Neumann med høy sannsynlighet anså som en av sine kjerneoppgaver som biskop. Derfor ble Neumann en av Universitetsmuseets dioskurer.

- C. N. Schwach, *Jacob Neumann, Biskop over Bergens Stift, Dr. Ridder af Dannebrog, Commandeur med Storkors af Nordstjernen, biografisk skildret*, (Bergen, 1848).
- R. Jordåen, *Wilhelm F.K. Christie : Presidenten*, (Bergen, 2014).
- A. Haaland, 'Bergens Museums historie 1825-1945', i A. Forland and A. Haaland, eds., *Universitetet i Bergens historie. Bind 1.*, (Bergen, 1996), s. 10-49.
- F. W. Thue, 'Bergens Museum som humanistisk lærdomscenter 1825-1946', i N. Roll-Hansen (et al.), ed., *Universitetet i Bergens historie. Bind 2*, (Bergen, 1996), s. 434-462.
- J. Neumann, 'Kirken paa Kind', *Urda*, 1, (1837), s. 103-105.
- Ø. Ekroll, *Middelalder i stein*, (Oslo, 2000).
- A. Momigliano, 'Ancient History and the Antiquarian', *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 13, (1950), s. 285-315.
- P. F. Suhm, 'Tanker om de Vanskeligheder, som møde ved at skrive den gamle Danske og Norske Historie', i H. Hielmstjerne, red., *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste*, (Kiøbenhavn, 1765), s. 1-50.
- J. W. v. Goethe, *Italiensk reise*, (Oslo, 1999 [1816/17]).
- A. Eriksen, 'Antiquarianism and Epistemic Virtue', *From antiquities to heritage : transformations of cultural memory*, (New York, 2014), s. 46-63.
- F. Haskell, *History and its Images : Art and the Interpretation of the Past*, (New Haven, 1995).
- H. v. Achen, 'Universitetets røtter - kunstsamlingen i Bergens Museum', i H. v. Achen, S. Meyer, E. Røyane and W. Wehus, red., *Kunst og arkitektur ved Universitetet i Bergen*, (Bergen, 2018), s. 5-118.
- K. Hørby and H. Ilsoe, 'Historie', i P. J. Jensen and S. Ellehøj, red., *Københavns Universitet 1479-1979 : Det filosofiske Fakultet. 3. del*, (København, 1980), s. 309-526.
- L. Engelstoft, *Universitets- og Skole-Annaler, I-VII*, (Kjøbenhavn, 1806-1812).
- J. Baden, *Kiøbenhavns Universitets-Journal udgiven ved Professor Jacob Baden*, (Kiøbenhavn, 1793-99).
- P. Engelstoft, 'Tre breve fra Laurids Engelstoft til hans søn', *Personalhistorisk Tidsskrift*, 38, (1917).
- H. Koch and B. Kornerup, *Den danske kirkes historie. Tiden 1800-1848*, (København, 1954).
- A. B. Amundsen, 'Pastoral kulturminder: Gerhard Schøning, Jacob Neumann og Magnus Brostrup Landstad', in B. Ruud, red., *Fortidsminneforeningens Årbok 2019*, (Oslo, 2019), s. 9-27.
- P. E. Müller, '«Historia Primatus Lundensis, auctore Jacobo Neumann.» [Resensjon]', *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger*, (1799), s. 705-13.
- L. Bobé, 'Frederikke Brun, født Münter, og hendes Kreds hjemme og ude', (Københavns Universitet, 1910).
- J. Neumann, *Danskes Reiseagttagelser*, (Kjøbenhavn, 1799).
- A. Rasmussen, *Frederik Münter : hans Levned og Personlighed*, (København, 1925).
- F. Münter, *Leire i Sielland i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede*, (Kjbbh, 1806).
- T. B. Jakobsen, C. Adamsen and J. Holme Andersen, *Birth of a world museum*, (Oxford, 2007).
- N. M. Petersen, 'Biskop Frederik Münter og hans museum', *Nationalmuseets Arbejdsmark 2012*, (2012), s. 18-29.
- H. S. Bakken, *Biskop Jacob Neumann, en humanist*, (Bergen, 1974).
- H. Nilsen, *Kirke- og skoleforhold i Bergen i Biskop Jacob Neumanns tid*, (Oslo, 1948). 2
- Urda. Et norsk antiqvarisk-historisk Tidsskrift*. Tre bind. (Bergen, 1837-47)
- Peter Burke, *A Social History of Knowledge*. (Cambridge, 2000)
- Curt Hahn Kristensen, *Seminarium Pædagogicum: Det pædagogiske seminarium ved Københavns universitet 1800-1811*. (København, 1962)

Peter Sebastian Hatlebakk
Stipendiat